

MOZAIKOK AZ ANTALL-KORMÁNY KÜLPOLITIKÁJÁHOZ ÉS DIPLOMÁCIÁJÁHOZ (1990–1993)

Tanulmányom célja, hogy a rendelkezésre álló levéltári források alapján áttekintsük az 1990 és 1993 közötti, új magyar külpolitika irányait és ezzel összefüggésben – a dolgozat kereteit nem szétfeszítve – mozaikokat adjunk a magyar diplomácia egyes törekvéseiről, konkrét lépéseiről és adott esetben ezek háttéréről.¹

Antall József 1990. május 22-én még miniszterelnök-jelöltként az Országgyűlésben, majd két hónappal később miniszterelnökként július 25-én, a Bem téren az úgynevezett „Nagyköveti értekezleten” ismertette a magyar kormány külpolitikai céljait és a diplomáciai szolgálat feladatait. „A mi célunk az, hogy biztosítani tudjuk egyrészt Magyarország szuverenitásának a helyreállítását, és azt, hogy a magyar politika szabadon és függetlenül dönthessen minden kérdésben, és hogy a mi szabad akaratunktól függetlenül itt semmiféle külső befolyás, semmiféle idegen hadsereg ne állomásozhasson, és hogy ennek egyéb politikai konzekvenciáit is levonhassuk. Ez azt is jelenti egyben, hogy olyan külpolitikát kívánunk kialakítani, amely biztosítja az ország ez irányú elhatározó képességét és függetlenségét. Világos, hogy a külpolitikai célkitűzéseink egyrészt saját nemzeti érdekeinkből következő globális külpolitikai célkitűzése, másrészt az ország geopolitikai helyzetéből következő realitásoknak a figyelembevétele. Harmadszor, olyan külpolitika folytatása, amelyik Magyarországnak, mint kis országnak a gazdasági, szociális kérdései megoldását elősegíti és biztosítja. [...] olyan szomszéd országgal, amelyik nem bánik emberi-jogi és kisebbségi-jogi szempontból tisztességesen a magyar nemzeti kisebbséggel, nincs módunkban jó kapcsolatot fenntartani.”²

¹ A tanulmány a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárban (a továbbiakban: MNL OL) és az Orvostörténeti Múzeum Levéltárában (a továbbiakban: OTM) fellelhető iratok alapján készült.

² Antall József: *Modell és valóság*. Athenaeum Nyomda Rt. Budapest. Év. n. II. köt. 42–71. o., *Iratok a magyar Külügyminisztérium történetéhez 1985–1993* (Szerk. Sáringer János). Balassi Kiadó. Budapest. 2014. 121. o.

Szükségesnek tartom az adott helyzet áttekintését, ami szorosan összefügg a szuverenitás helyreállításával, majd megvizsgálom a magyar külpolitika prioritásait: az euroatlanti integrációt, a regionális együttműködéseket Európában, a határainkon túli magyarság helyzetének javítását és ennek nemzetpolitikai hangsúlyozását, a jószomszédi viszonyt, valamint a meglévő kapcsolatok további erősítését.³

Antall József első, hivatalos útja Nyugat-Európában a Német Szövetségi Köztársaságba és Franciaországba vezetett. Mindez érzékeltette Bonn és Párizs jelentőségét a magyar külpolitikai célkitűzésekben és az euroatlanti integráció megvalósításában,⁴ emellett a magyar külpolitika számára kiemelten fontos volt Moszkva és Washington álláspontja.

A SZUVERENITÁS HELYREÁLLÍTÁSA ÉS A MEGLÉVŐ KAPCSOLATOK

A Varsói Szerződés 1990-ben már olyan stádiumba jutott, hogy ki lehetett mondani: Magyarország nem kíván a szövetség tagja lenni, a NATO-tagság távlati célja pedig kijelölte az irányváltást. A Varsói Szerződés tagállamai között léteztek azonban olyan törekvések, amelyek újjászervezni kívánták a rendszert. Ezek azonban megtörttek Magyarország, Csehszlovákia és Lengyelország külpolitikai vezetőinek megegyezésén, amely szerint együtt fognak kilépni a Varsói Szerződésből.⁵

A Varsói Szerződésben a biztonságpolitikai együttműködés alapja a rendszeridentitás közössége volt, szovjet dominanciával. Egyedüli tartalma a katonai szövetség,

³ 1990-es évektől 2010-es évek elejéig a magyar külpolitika stratégiai céljai az antalli sarokpontok voltak. Hozzáteve, hogy a csomópontok egymáshoz való viszonya és hangsúlya a nemzetközi kihívásokhoz alkalmazkodva a magyar nemzeti érdekek szerint változott. Emellett a baloldali külpolitikát formáló elit jelentős része a Kádár-rendszerben szocializálódott politikussá és egyrészt jellemezte őket a megfelelési kényszer a nagyhatalmi állásponthez, másrészt igyekeztek elkerülni a konfliktusokat. A polgári mentalitás vagy másképpen a jobboldali politikai erők mélyebben élték, élük meg a magyar nemzet összetartozásának tudatát. Vö. Bába Iván: *Irányváltás a magyar külpolitikában 1990–1994*. Windsor Klub Füzetek 2. Budapest. 1994., Marinovich Endre: *1315 nap – Antall Józsefnaplója*. Éghajlat Kiadó. Budapest. 2003., Oszkó Judit: *Antall József – Késői memoár*. Corvina Kiadó Kft., 2013., illetve *Iratok a magyar Külügyminisztérium történetéhez 1985–1993...*

⁴ Tanulmányunkban nem vizsgáljuk Budapest–Bonn–Párizs viszonyrendszerét, mert erre vonatkozóan már alapos elemzések láttak napvilágot. Lásd erre vonatkozóan például Garadnai Zoltán–Thomas Schreiber: A magyarországi rendszerváltozás a Quai d’Orsay szemével. *Külügyi Szemle*. 2008. 2. szám. 129–149. o., Peisch Sándor: „Soha nem felejtjük el nektek...” A magyar–német kapcsolatok az elmúlt két évtizedben. *Külügyi Szemle*. 2009. 3. szám. 44–54. o., Fejérdy Gergely: A francia–német együttműködés Magyarország szemszögéből, a rendszerváltás korszakában. *Külügyi Szemle*. 2013. 4. szám. 74–97. o.

⁵ Lásd Bába Iván: i. m. 4–5. o.

ezt az együttműködést azonban a KGST nem tudta megszilárdítani, és másik, gazdasági síkra áthelyezni, illetve nem volt képes a kölcsönös előnyökön nyugvó gazdasági struktúrát létrehozni. 1990-re megszűnt a Varsói Szerződésen belül a biztonságpolitikai kooperáció kohéziója. A tagországok a gazdasági előnyök, illetve a kedvező pozíció megszerzése érdekében egymáson túllícitálva igyekeztek demonstrálni együttműködési készségüket a nyugati országokkal. A Szovjetunió ekkorra egyedül maradt a NATO-val és korábbi szövetségeseivel szemben is. Emellett azonban a Nyugatnak semmi esetre sem volt érdeke, hogy a Közép- és Kelet-Európában zajló változások ellenőrizetlenné váljanak. A nyugati demokráciák vezetői keresték a lehetőségeket, hogy a Varsói Szerződés megszűnése esetére gyorsítsák a leszerelési tárgyalások folyamatát, másrészt nem kívánták a Szovjetunió teljes elszigetelődését és kirekesztését Európából. A NATO ekkor azt látta helyesnek, ha a Varsói Szerződést elhagyni kívánó tagállamok saját térségükben regionális együttműködésen alapuló övezetek kialakítására törekednek. Mindezekkel a folyamatokkal párhuzamosan Közép-Európa hadászati jelentősége csökkent, míg a Baltikum és az Északi-tenger pozíciója jelentősen megnőtt.

A magyar diplomácia új irányítói az új típusú bilaterális alapszerződések megkötésében látták a külpolitikája alapját. Mindezzel kettős céljuk volt. Egyrészt hosszú távon Magyarország biztonságát több rétegű „háló” kialakításával kívánták garantálni. A „háló” fontos eleme volt a kétoldalú alapszerződésekre épülő jószomszédi viszony, amelynek létrehozása Magyarország fontos biztonságpolitikai érdeke is volt. A másik célja, hogy a jogos szovjet biztonsági érdekeket figyelembe véve a Varsói Szerződés feloszlásával és a szovjet csapatok kivonásával párhuzamosan segítse a reformszellemű szovjet vezetést. Az úgynevezett negatív biztonsági garanciákat – azaz Magyarország területéről ne induljon fenyegetés Moszkva ellen – Budapest támogatta, és ezzel egyben csökkenteni akarta a szovjet konzervatív erők súlyát a Szovjetunióon belül és kívül egyaránt. A szovjet katonai vezetés legkonzervatívabb részében ugyanis a Varsói Szerződés feloszlásával és a szovjet csapatok kivonásával az „*egyedül vagyunk Európával szemben*” érvrendszer erősödött meg továbbra is, erős birodalmi attitűdökkel együtt.

Az Antall-kormány egyik külpolitikai célkitűzése Magyarország szuverenitásának a helyreállítása volt, hogy a magyar politika szabadon és függetlenül dönthessen minden kérdésben, és idegen hadsereg ne állomásozzon hazánk területén. 1990. június 7-én, Moszkvában ült össze a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testülete. Az ülés elnöki tisztét – a rotáció elve szerint – Antall József töltötte be, aki javaslatot tett a Varsói Szerződés katonai szervezetnek lebontására.⁶ A látogatás során

⁶ Antall József: i. m. 321–323. o.

a magyar miniszterelnök megbeszélést folytatott Mihail Gorbacsovval és Nyikolaj Rizskov miniszterelnökkel. A szovjet vezetők a kölcsönös megismerkedésre, valamint a magyar–szovjet kapcsolatrendszer és a további együttműködés szándékainak kinyilvánítására kívánták felhasználni.

Gorbacsov elfogadta a magyar választások eredményeként végbemenő rendszerváltást, amit belügynek tekintett. Megerősítette, hogy a Szovjetunió továbbra is jószomszédi és baráti viszonyra törekszik Magyarországgal.

Rizskov a magyar–szovjet gazdasági kapcsolatok és együttműködés gondjairól, a világpiacon árról és a konvertibilis fizetési módra való áttéréstől kívánt véleményt cserélni.⁷ Antall József és Nyikolaj Rizskov megbeszélésére a szovjet miniszterelnök dolgozószobájában került sor. Antall József kifejtette, hogy a magyar gazdaság célja az átfogó és gyors világgazdasági nyitás, és az átalakuló KGST-t, valamint a szorosabbá váló két- és háromoldalú együttműködések az európai gazdasági kapcsolatok részének tekinti, mert Magyarország számára a Szovjetunió továbbra is az egyik legfontosabb gazdasági partner. Rizskov elmondta, hogy a szovjet külgazdasági stratégiának is hasonló a célja, és a világpiacon irányul. Nem akarják szűkíteni a szovjet–magyar gazdasági kapcsolatokat, de ők is kedvezőtlennek tartják a jelenlegi trendet. Antall József fontosnak tartotta kijelenteni, hogy Budapest ragaszkodik a gazdasági kapcsolatokban a dollár-elszámoláshoz 1991. január 1-től. Válaszában Rizskov elmondta Moszkva tervét, hogy Magyarországon szovjet–japán–magyar vegyesvállalatokat kívánnak felállítani, amelyben nagy szerepet szánnak a szovjet csapatok kivonulása után hátrahagyott objektumoknak is. A tárgyaláson szó esett a kishatárforgalomról, illetve a gáz és kőolajszármazékok szállításáról Magyarországra. Rizskov kezdeményezte a katonai kérdések megvitatását. Véleménye szerint a Szovjetunió két, két és fél milliárd rubel értékben hagy hátra szovjet tulajdont Magyarországon. Elvi álláspontként leszögezte, hogy a szovjet fél teljesíti a kivonulást, de nem adhatják ajándékba a szovjet tulajdont. Megoldásként ismét vegyesvállalatok alapítását javasolta. Antall József ezzel szemben azzal érvelt, hogy számításba kell venni az eredeti állapot helyreállítását és a környezeti károkat is. Így a szovjet követeléssel szemben ugyanakkora magyar követelés áll, amely nullszaldót mutat. A KGST átalakítására tett magyar javaslatra Rizskov nem reagált.⁸ Hozzá kell tennünk, hogy 1990 júniusában Moszkva véleménye a KGST-ről az volt, hogy a Szovjetunióknak előnyösebb lenne a világpiacon feltételek mellett kereskedni a többi KGST országgal. Sok múlott azonban azon is, hogy a volt szovjet blokk államaiban

⁷ OTM 24. doboz. A magyar Külügyminisztérium háttéranyaga, 1990. június 4.

⁸ OTM 24. doboz. Emlékeztető Antall József magyar és Nyikolaj Rizskov szovjet kormányfő 1990. június 8-i megbeszéléséről, 1990. június 12.

milyen ütemben valósulnak meg a gazdasági reformok. Ha azok pozitív eredménnyel járnak, akkor a jövőben elképzelhető lenne piaci típusú, új integráció kialakítása. Ekkor Moszkva figyelembe vette a szubregionális szövetségek kialakulását, a formálódó magyar, csehszlovák, lengyel együttműködést és a Pentagonalét.

Az új, szabadon választott magyar kormány keleti politikájának, a magyar–szovjet kapcsolatoknak újabb fontos állomása volt 1990. november 21-én Antall József és Mihail Gorbacsov találkozója Párizsban, amely öt hónappal a moszkvai megbeszélés után zajlott. Mindez jelzi egyben a magyar diplomácia aktivitását és dinamizmusát is. A két vezető megbeszélésre az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet megnyitása után két nappal, a Szovjetunió párizsi nagykövetségén került sor. Gorbacsov mellett szovjet részről jelent volt Eduard Sevardnadze külügyminiszter és Dmitrij Jazov honvédelmi miniszter. Antall Józsefet elkísérte Jeszenszky Géza külügyminiszter, Kodolányi Gyula államtitkár, Forrai István kabinetfőnök és Sillár Emőke, a külügyminiszter kabinetjének vezetője.

A tárgyalásról jelenleg két forrás áll a rendelkezésre,⁹ amelyeket egymással összevetve a következők szerint tudjuk rekonstruálni a történeteket.

Gorbacsov kezdte a beszélgetést, s kijelentette, hogy túl sok szó volt már a problémákról. A kérdés az, hogy a Szovjetunióban demokratikus úton lehet-e megoldani a gondokat. A szovjet emberek rendet akarnak, és a Kremlben rendelkezésre áll a bejelentett program az ország stabilizálására. Hatalmi harc zajlik, amit azonban demokratikus mederben kell tartani. Antall József kijelentette, hogy fontos a kétoldalú kapcsolatok rendezése. A Szovjetunió problémáit megérti, az átalakulás azonban nem megy gyorsan. Miután gratulált Gorbacsovnak a Béke Nobel-díjához, rátért a Varsói Szerződés kérdésére. Azt javasolta, hogy a legjobb megoldás az lenne, ha a Szovjetunió kezdeményezné a Varsói Szerződés megszüntetését és új alapokra helyezését. Kétoldalú megállapodásokat, alapszerződéseket kellene kötni, mert Magyarország örülne, ha bilaterális megállapodást köthetne a Szovjetunióval is.

A tagköztársaságokkal kapcsolatban Antall József kijelentette, hogy rendszeres megkeresések érkeznek Budapestre, és a Baltikumnak különleges a helyzete. Magyarország nem biztatja a balti országokat, de a magyar kormány elismeri a népek önrendelkezési jogát. Gorbacsov szerint a kelet-európai országokkal át kell gondolni az együttműködést, jogi megújítás szükséges, amely tükrözi az új folyamatokat, azonban Moszkva nem tartja helyesnek, hogy vannak, akik teljes mértékben Nyugat

⁹ Mihail Gorbacsov és Antall József megbeszéléséről feljegyzés készült kézírással egy notesz lapjain, amelynek szerzője nem ismert. Ennek gépelt tisztázatot is csatolták a kézírás mellé. Biztosra vehető, hogy a magyar delegáció egyik tagja jegyezte papírra az elhangzottakat. OTM 24. doboz, 1990. november 21. A másik irat lelőhelye: MNL OL XIX-J-1-j 73. doboz. Tolmácsjelentés a november 21-i párizsi Antall–Gorbacsov találkozóról, 1990. december 10.

felé fordulnak, és teljesen elvetik a keleti kapcsolatokat. Korábban a relációk deformáltak voltak ugyan, de széleskörűek. Gorbacsov kijelentette, hogy a Varsói Szerződés megszüntetését át kell gondolni és elő kell készíteni. A magyar miniszterelnök megkérdezte, hogy a külügyminiszterek elkezdhetik-e a tárgyalást erre vonatkozóan. Gorbacsov azonnal igennel felelt, majd hozzátette, hogy be kell jelenteni, mert ami jelenleg zajlik, az megfelel Moszkva stratégia elképzelésének, de ne egyoldalú folyamat legyen, hanem közös kezdeményezés. Határozottan meg kell választani a Varsói Szerződés jellegét, egészen addig, amíg létrejön az új európai, biztonsági struktúra.

Antall József elmondta, hogy elvi különbség van a NATO és a Varsói Szerződés között. Az egyik szuverén államok közössége, a másik azonban nem szuverén államoké. Gorbacsov hozzátette, hogy van olyan volt szovjet blokkhoz tartozó állam, amelyik jobban védi a NATO-t mint Magyarország, de mindenképpen elő kell segíteni a kollektív biztonsági rendszer kialakítását. Antall hozzátette, hogy a magyar kormány híve az atlanti gondolatnak, de nem csak a NATO-n belül, hiszen az Amerikai Egyesült Államoknak fontos szerepe van az új helyzetben. Kijelentette, hogy Magyarországról a szovjet csapatok kivonása rendben halad, de még további tárgyalások szükségesek. Gorbacsov erre reagálva kijelentette, hogy a németek 30–40 milliárdot fizetnek majd, a vegyesvállalatok kérdését pedig meg kell vizsgálni. A két vezető érintette az energetikai és gazdasági kérdéseket is, majd a tárgyalás végén Gorbacsov hangsúlyozta, hogy „mi nem hidegültünk el. Mindenki gondolja maga végig és szuverén módon döntsön.” Antall József pedig kijelentette: „Ugyanezt gondolják rólunk. A nyugati kapcsolatok kiegyenlítést jelentenek, szó sincs elhanyagolásról. Keleti kapcsolataink az egész ipart érintik, a legnagyobb munkástömeget, logikusan nem is gondolható rólunk, hogy nem akarunk jó kapcsolatokat a szomszédokkal.”¹⁰

1991. február 11-én Mihail Gorbacsov Antall Józsefhez írt levelében jelezte, hogy „már a legközelebbi időben lépéseket tegyünk a Varsói Szerződés katonai struktúrájának feloszlata érdekében, és hogy ezt a folyamatot 1991. április 1-re befejezzük. [...] Ami a Varsói Szerződés tagállamai kapcsolatainak továbbfejlesztését illeti, a mi nézőpontunk szerint, azokat energikusan kétoldalú alapokra szükséges áthelyezni – minden esetben figyelembe véve az új és a nemzetközi körülményeket.” Antall József még ugyanazon a napon válaszolt a szovjet vezetőnek: „Biztosíthatom, hogy messzemenően egyetérték a levélben foglalt elgondolásokkal. [...] A magyar–szovjet kétoldalú szerződésről való tárgyalások biztató első fordulója azt igazolja, hogy e megközelítés megfelel mind az országaink és népeink közötti konstruktív, baráti

¹⁰ OTM 24. doboz. Vö. Kodolányi Gyula: A mese igaz. http://www.antalljozsef.hu/a_mese_igaz (Letöltés: 2014. szeptember 19.)

kapcsolatokhoz fűződő kölcsönös érdekeinknek, mind az új európai feltételeknek”¹¹ Két héttel később, február 25-én a Varsói Szerződés Politikai Tanácsadó Testületének budapesti ülésén résztvevő tagországok képviselői közös közleményben mondták ki a Varsói Szerződés katonai szervezetének és struktúrájának lebontását 1991. március 31-i határidőig.

Eduard Sevardnadze és Horn Gyula 1990. március 10-én írták alá a kétoldalú megállapodást a szovjet csapatok teljes kivonásáról, amelynek határideje 1991. június 30. volt. A vagyoni és pénzügyi kérdések azonban továbbra is nyitottak maradtak. A tárgyalásokat tovább folytatta a szabad választások után az Antall József vezette kormány. Am még Németh Miklós által megbízott kormány meghatalmazott, Annus Antal koordinálta a szovjet csapatok kivonulásának katonai kérdéseit. A korábban kinevezett Somogyi Ferenc a Külügyminisztérium államtitkáraként politikai síkon egyeztetett. A magyar kormány az úgynevezett „nullszaldós” megoldást kívánta elérni, hogy mindkét fél mondjon le az egymással szemben fennálló pénzügyi követelésekről. Ezzel a magyar fél leválasztotta a csapatkivonás ütemtervét a problémás kérdésekről. 1990 szeptemberében a szovjet és a magyar fél között sikertelen szakértői egyeztetés volt, amelyet néhány nap múlva a külgazdaságért felelős miniszterek megbeszélése követett. Az utolsó szovjet katona, Viktor Silov tábornok 1991. június 19-én elhagyta Magyarország területét. Ezzel 1991. július 1-től hazánk közjogi és eszmei értelemben ismét szuverén állam lett. A csapatkivonás vagyoni és pénzügyi kérdései azonban továbbra is függőben maradtak.

1991. augusztus 19-én a szovjet kormány egyes tagjai, a hadsereg és a KGB vezetői puccsot kíséreltek meg Mihail Gorbacsov ellen. Borisz Jelcin és az orosz parlament alkotmányellenesnek minősítette a részleges hatalomátvételt. Felszólította a katonákat, hogy ne forduljanak a nép ellen, és általános sztrájkra szólította fel az embereket. Miután Antall József telefonon konzultált George Bushsal, a magyar kormány nyilatkozatot adott ki a kialakult helyzetről. Budapest támogatta az orosz reformfolyamatokat és elítélte a puccsot. Másnap, augusztus 20-án a magyar kormányfőnek sikerült telefonon beszélnie Jelcinnel, akit biztosított kormánya támogatásáról.

Antall József ezekben a napokban folyamatos kapcsolatban volt François Mitteranddal, Helmuth Kholllal, Václav Havellel és Lech Wałęsával. Jeszenszky Géza pedig Henning Wegenerrel, a NATO politikai ügyekben illetékes főtábornok-helyettesével konzultált a Szovjetunióban kialakult helyzetről. Jelcin nem felejtette el Antall Józsefnek, hogy az első között hívta fel őt telefonon. Antall József és Borisz Jelcin

¹¹ MNL OL XIX-A-150-j 83. doboz. Mihail Gorbacsov Antall Józsefhez írt levele. Antall József Mihail Gorbacsovhoz írott levele, 1991. február 11.

első személyes találkozására Moszkvában 1991. december 6-án került sor, amelynek során áttörés született a szovjet csapatkivonást követő pénzügyi elszámolásban. Jelcin beleegyezett az úgynevezett „nullszaldós” megoldásba, amelynek értelmében a szovjet hadsereg által létrehozott és Magyarországon maradó építmények ellentételezik a környezetben okozott károkat. Emellett ekkor került sor az orosz–magyar alapszerződés aláírásra is.

Jelcin 1992. november 10. és 11. között Budapestre látogatott, ahol végül megállapodás született: a csapatkivonásról szóló egyezményben megmaradt a „nullszaldós” megoldás, egy másik okmány pedig Magyarország humanitárius segítségnyújtását tartalmazta Oroszország számára. Borisz Jelcin és Antall József írták alá az egyezményt, amely a volt Szovjetunió Magyarország területén ideiglenesen tartózkodott csapatainak állomásoztatásával és kivonásával összefüggő vagyoni, pénzügyi és egyéb gazdasági kérdéseket taglalta.¹² Emellett a nemzeti, etnikai, vallási, nyelvi kisebbségek jogainak biztosítása terén való együttműködésről is megállapodás született, amelyekkel Magyarország biztonsági hálója tovább szilárdult.

AZ EUROATLANTI INTEGRÁCIÓ

A magyar diplomácia irányítóinak Moszkva mellett Washington is a homlokterében volt. Így Budapesten nagy örömet okozott George Bush elnök meghívása Antall József számára. A hivatalos látogatás tervezett időpontja 1990. október 14. és 20. között volt. 1947 után ez volt első magyar kormányfői látogatás az Amerikai Egyesült Államokban és a Fehér Házban. Antall József látogatásának előkészítő lépéseinek egyike, hogy Alföldy Tádé, a Külügyminisztérium helyettes államtitkára Washingtonba utazott október elején, és eljuttatta a magyar kormány memorandumát az amerikai fél számára.¹³

A magyar miniszterelnök látogatásának célja annak megerősítése is volt, hogy Magyarország két demokratikus ország között fejleszteni kívánta a baráti viszonyt. A magyar kormány arra törekedett, hogy az amerikai fél törölje el azokat a diszkriminatív előírásokat és szabályokat, amelyek Magyarországot a „kommunista ellenőrzés alatt álló” és a „nem piacgazdálkodást folytató” államok közé sorolták.

¹² Vö. L. Balogh Béni: „Határozottság és rugalmasság” – a szovjet csapatok kivonása. Tárgyalások a szovjet csapatok Magyarországról történő kivonásáról 1990–1992. http://archivnet.hu/politika/hatarozottsag_es_rugalmassag.html?oldal=1 (Letöltés: 2014. szeptember 19.), Marinovich Endre: Antall és Jelcin. http://www.antalljozsef.hu/hu/antall_es_jelcin (Letöltés: 2014. szeptember 19.)

¹³ OTM 20. doboz. Memorandum Alföldy Tádé helyettes államtitkár washingtoni megbeszéléseihez a magyar–amerikai kapcsolatok további fejlesztéséről, 1990. október 5.

Korábban a két kormány titkosszolgálati szerveinek kapcsolatait a kölcsönös bizalmatlanság és gyanakvás jellemezte, most a magyar kormány a szolgálatok közötti kölcsönösen elfogadható együttműködésre tett javaslatot. A kormány kérte, hogy az USA törölje el a New York-i magyar ENSZ képviselőjével szembeni huszonöt mérföldes mozgáskorlátozást. Magyarország kész volt teljes vízummentességet biztosítani az amerikai állampolgárok számára. Viszonzásként kérte az amerikai felet, hogy 1991. szeptember 31-ig tartó, nyugati országokra kiterjedő úgynevezett „*kísérleti vízummentességi*” program meghosszabbítása esetén Magyarországot is vegyék figyelembe az új vízummentességet élvező országok sorában, illetve könnyítsék meg az amerikai vízum igénylését és annak felhasználását. A két ország között sikeres előkészítő tárgyalások folytak a vámszervek együttműködéséről, amelyet a magyar kormányfő washingtoni látogatása során írtak alá.

A memorandum átadása után néhány nappal, Washingtonban a miniszterelnök tanácsadója, Hieronymi Ottó további lépéseket tett Antall József amerikai útjának előkészítésére. „Az amerikai kormány szerint, AJ látogatása egy sikeres út kell, hogy legyen. AJ útja lesz az első látogatás egy valóban független, nyugati oldalon álló kelet-közép-európai kormányfő részéről. Az amerikai kormány szerint, a magyar miniszterelnök látja a legvilágosabban a kelet-közép-európai országok helyzetét és az Egyesült Államok szerepét. Ennek az útnak a sikere fontos az amerikai kormány számára bel- és külpolitikai szempontból.”¹⁴ Hieronymi Ottó feljegyzése szerint az amerikai kormány meg volt győződve, hogy a magyar kormány helyes bel- és külpolitikát követ. Az amerikai elnök és a külügyminiszter is ki fogják fejezni bizalmukat Magyarország politikájával kapcsolatban. A bizalomnyilvánítás azért is fontos volt, mert az amerikai Pénzügyminisztérium alacsonyabb szintjén bizonyos türelmetlenség volt érezhető Magyarországgal szemben.¹⁵ A feljegyzés tanúsága szerint a gazdasági kérdések területén világosan el kellett mondani a magyar problémák súlyát: a KGST összeomlásából következő nehézségeket, az aszály következményeit az exportra és az importra, az iraki válság hatását a kereskedelemre, a be nem hajtható követeléseket, valamint az olaj árának jelentős emelkedését. A magyar olajár-politika lényegét tisztán kellett látnia a washingtoni kormánynak: a magyar kormány nem szándékozott az olaj belső, piaci árát mesterségesen alacsonyan tartani. A State Departement megértette, hogy Magyarországnak rövid és középtávú segísége van szüksége. Az első egy „biztonsági háló”, illetve rendkívüli segély, amelynek keretében 150 millió USD értékű takarmány érkezik az országba, válsághelyzetben pedig

¹⁴ OTM 20. doboz. Feljegyzés a washingtoni úttal kapcsolatban, 1990. október 10.

¹⁵ Hozzá kell tennünk, hogy a State Departement és az amerikai Pénzügyminisztérium hivatalnokai között hagyományosan nem felhőtlen a viszony.

az olajellátás biztosítása a párizsi Nemzetközi Energia Szervezeten vagy a huszonnégyeken keresztül. A középtávú támogatás az átalakulás sikerének pénzügyi biztosítása, de anélkül, hogy súlyosbítaná az ország adósságterheit. Ennek keretében egy Magyarország számára elfogadható feltételekkel kötött IMF hitelnek, valamint egy nem hitel formájában nyújtott gazdasági segélycsomagnak kell érkeznie az országba. Az amerikai fél támogatta Magyarország OECD tagságát, Lengyelországgal és Csehszlovákiával együtt.

Az amerikai kormánykörök úgy látták, hogy Magyarország sikere az Amerikai Egyesült Államok fontos politikai érdeke is. „Az előkészítő út során az amerikai vezető tisztviselők kifejtették, hogy az amerikai kormány szemében Magyarország kivételes szerepet játszik a kelet-európai átalakulásban. Ennek az átalakulásnak a sikere fontos politikai érdeke az Egyesült Államoknak és az egész nyugati világnak.”¹⁶ Az amerikai kormány tagjai hangsúlyozták Hieronymi Ottónak, hogy az iraki válság ellenére sem vesztik szem elől Magyarország, Lengyelország és Csehszlovákia fejlődésének fontosságát, sőt szövetségeseiknek is kifejtették, hogy a közel-keleti válság ellenére sem hanyagolják el a három állam problémáit. A feljegyzés végén a szerző hozzátette, hogy „különösen az elnököt fogja érdekelni AJ világpolitikai analízise. A külügyminiszter valószínűleg konkrétabb kérdéseket akar megtárgyalni.”¹⁷

Antall József és kísérete¹⁸ 1990. október 15-én, reggel tíz órakor indult London érintésével New Yorkba, majd október 18-án találkozott George Bushsal a Fehér Házban, ahol az amerikai elnök méltatta a magyarországi demokráciát, amely a közép-európai eseményekre nagy hatást gyakorolt. Antall József megemlítette a Nobel-díjjal kitüntetett Mihail Gorbacsov szerepét az átalakulások folyamatában. A magyar kormányfő kérte Bush elnököt, hogy az Öböl-válság ellenére ne tévessze szem elől a kelet-európai térséget, amelyet az amerikai elnök meg is ígért. A Fehér Házbeli megbeszélést követően szakminiszteri találkozók, illetve vezetői megbeszélések folytak. Bush elnök meghirdette az amerikai–magyar kapcsolatok új korszakát, amely a teljes bizalmon alapult. Magyarország eltörölte a vízumkényszert, az Amerikai Egyesült Államok pedig megkönnyítette a vízumfeltételeket.

¹⁶ OTM 20. doboz. Feljegyzés a washingtoni úttal kapcsolatban, 1990. október 10.

¹⁷ Uo.

¹⁸ A magyar kormányfő kíséretének tagjai voltak: Jeszenszky Géza, Kádár Béla, Boross Péter, Mádl Ferenc, Matolcsy György, Kodolányi Gyula, Forrai István, László Balázs, Kocsis Kálmán. New Yorkban csatlakozott a delegációhoz Tar Pál, Surányi György és Zwack Péter.

A SEED-II törvényjavaslat,¹⁹ amely 1991. évre biztosította az amerikai pénzügyi támogatást, már nem csak Lengyelországra és Magyarországra terjedt ki, hanem a többi közép-európai országra is. A törvényjavaslatot a Képviselőház 1990-ben elfogadta ugyan, a Szenátus azonban módosított változatot készített, amelynek vitájára 1991-ben került sor. Az amerikai Kongresszus elfogadta viszont az úgynevezett „*Külgügyi megajánlási*” törvényt, amely 500 millió USD felhasználását engedélyezte a kormány részére a közép-európai államok támogatására. A tételes felhasználást előíró SEED-II törvény hiányában a State Departement szabad kezet kapott a keretösszeg felett.

A két ország közti kapcsolat hatékonyabbá tétele érdekében magyar kérésre főkonzulátus felállítását engedélyezték Los Angelesben. Antall József „lélekben” tizenöt millió magyar miniszterelnökékként a New York-i Magyar Házban megrendezett találkozón kijelentette, hogy „*az összmagyarság képviselőjének és miniszterelnökének tekintem magam*”.

A magyar diplomácia dinamizmusát jelezte, hogy nagy ütemben haladtak előre a társulási szerződés tárgyalásai az Európai Közösséggel, amellyel Budapest fontos lépést tett az európai integráció folyamatában. A magyar kormány a NATO-hoz, az Európai Unióhoz és a Nyugat-európai Unió²⁰ felé orientálódott. Miközben Antall József látogatása zajlott az Amerikai Egyesült Államokban, 1990. október 17-én az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága meghívta a szervezet huszonnegyedik teljes jogú tagállamának a Magyar Köztársaságot.

1991 tavaszán Antall József megbízta Granasztói György brüsszeli magyar liaison officert,²¹ hogy tájékozódjon és érveljen a Nyugat-európai Unió közép-európai biztonsgápolitikai szerepvállalását illetően. A magyar kormányfő szerint a NYEU megerősítésével és átszervezésével a NATO második fokozatát jelenthetné. Ennek megfelelően Granasztói György 1991. március 25-án a NATO mellett működő brüsszeli nagykövetek előtt ismertette a magyar elképzelést. A francia és a szovjet fél akkor

¹⁹ Az amerikai kongresszus 1989-ben fogadta el a SEED-I törvényt, amely Lengyelország és Magyarország számára összesen 938 millió USD támogatási keretet biztosított. Ebből a lengyel részesedés 841 millió USD, a magyar 97 millió USD volt. A SEED-I törvény legnagyobb magyar tétele a 60 millió USD összegű vállalkozási alap volt, amely 1990-ben kezdte meg működését.

²⁰ A Nyugat-európai Uniót (Western European Union – WEU) 1948-ban öt nyugat-európai állam (Belgium, Egyesült Királyság, Franciaország, Hollandia, Luxemburg) által aláírt brüsszeli szerződés alapján hozták létre. Olaszországot és a Német Szövetségi Köztársaságot 1954-ben hívták meg a szervezetbe, Spanyolország és Portugália 1988-ban csatlakozott. Az 1992. évi maastrichti szerződés a WEU-t az Európai Unió integráns részeként írta le. A Nyugat-európai Unió székhelyét 1993-ban Londonból Brüsszelbe helyezték át, hogy javítsák az együttműködést a NATO-val.

²¹ Granasztói György a miniszterelnök és a külügyminiszter európai biztonságpolitikai különmegbízottja volt.

érdekelte a Nyugat-európai Unió megerősítésében, ha ezzel egyidejűleg az amerikaiak kiszorulnak Közép-Európából. Ez azonban nem volt érdeke a többi NATO tagállamnak, illetve a közép- és a kelet-európai államoknak sem. Granasztói György véleménye szerint a visegrádi három állam a Szovjetunió irányába bilaterális egyezményekkel biztosíthatja magát, amelyek a továbbiakban az egymással és a szomszédos országokkal kötendő szerződésekkel egészülhetnek ki. Ezek pedig már az újabb biztonsági háló alapjai is lehetnek. Mindezekhez garanciát lehet kérni a kétfokozatú NATO-tól, amelynek második fokozatát a NYEU adja.²²

Nem sokkal azelőtt, hogy az utolsó szovjet katona is elhagyta Magyarország területét, Koppenhágában került sor a NATO tagállamok értekezletére. Ennek 1991. június 6-án kibocsájtott nyilatkozata, a *Partnerség a közép- és kelet-európai államokkal* kimondta, hogy a NATO biztonsága elválaszthatatlan az összes európai ország biztonságától. Ebből a célból javasolták, hogy szorosan egymáshoz illeszkedő intézmények és kapcsolatok hálózatát kell kialakítani, amelyek globális architektúrát alkotnak. Ebben a rendszerben a NATO, az európai integrációs folyamat és az EBEÉ a kulcselemek. Fontos szerepet kaptak a regionális együttműködések is.²³ 1991. december 16-án három állam, Magyarország, Csehszlovákia, illetve Lengyelország aláírták az Európai Közösséggel a társulási szerződést.

REGIONÁLIS EGYÜTTMŰKÖDÉSEK

A regionális együttműködések tekintve, a Pentagonale²⁴ velencei csúcsertekezletén 1990. július végén és augusztus elején Antall József és Jeszenszky Géza vett részt. A magyar álláspont az volt, hogy gazdasági területen tovább kell erősíteni a határmenti együttműködést, a kormányzatszervek közötti konzultációkat. Kiemelten kezelték a Budapest–Zágráb és a Budapest–Belgrád autópályák, illetve a Budapest–Belgrád gyorsvasút építésének tervét. A magyar kormány Szlovéniával, Horvátországgal és Szerbiával kétoldalú kulturális megállapodásokat akart kötni, emellett támogatta a kulturális központok kölcsönös létesítését. A kisebbségek jogainak biztosítására

²² MNL OL XIX-A-150-j 90. doboz. Granasztói György biztonságpolitikai elemzése a miniszterelnöknek és a külügyminiszternek, 1991. július 2.

²³ Uo. Vö. Gazdag Ferenc: *NATO – A változó NATO dokumentumok. 1989–1994.* Stratégiai és Védelmi Kutató Intézet. Budapest. 1994. 123–133. o.

²⁴ 1989-ben négy ország, Olaszország, Ausztria Magyarország és Jugoszlávia regionális együttműködéshez, az Adria–Duna programhoz (a Quadragonáléhoz) 1990-ben csatlakozott Csehszlovákia, és így jött létre a Pentagonale. Az együttműködés 1991-ben, Lengyelország belépésével Hexagonalává alakult.

kölcsönös garanciákat kívántak létesíteni, és javítani szeretnék volna a kisebbségi oktatásügy helyzetét.

1990 szeptemberében Helsinkiben tartotta ülését az európai jobbközép pártok uniója, amelyen Antall József felvázolta a Kelet-Közép-Európai Unióra vonatkozó tervét. Az alapkoncepció az volt, hogy az Unió egyenlő partnerként tárgyaljon a Nyugat-európai Unióval, az Európai Közösség védelmi szervezetével és így ez köztes intézményként szolgálhatna Magyarország NATO csatlakozásáig. Az Unió tagállamai Magyarország, Csehszlovákia és Lengyelország lennének, amelyek kiválnának a Varsói Szerződésből és attól független katonapolitikai szövetséget alkotnának. Felépítése pedig a Nyugat-európai Unióhoz hasonlítana. A terv nagy figyelmet keltett a NATO katonapolitikai köreiből is, azonban nem valósult meg.²⁵ Ennek ellenére a Kelet-Közép-Európai Unió gondolata és a három ország együttes kilépése a Varsói Szerződésből magában hordozta a Visegrádi Hármak (majd négyek) együttműködését.

A magyar külpolitika prioritásként kezelte az Európai Közösségekhez fűződő kapcsolatokat és fontosnak tartotta a regionális, szubregionális és a határon átnyúló együttműködés különböző formáinak zavartalan működését és fejlődését. Ezt szolgálta a Közép-Európai Kezdeményezés és a cseh–szlovák–lengyel–magyar multilaterális kooperáció is. 1991. február 15-én, a visegrádi találkozón Csehszlovákia, Lengyelország és Magyarország állam- és kormányfői együttműködési megállapodást írtak alá,²⁶ amellyel megszületett a Visegrádi Hármak kooperációja. 1991 októberében, Krakóban – ahol egyebek mellett elhatározták a CEFTA²⁷ létrehozását –, majd 1992 májusában, Prágában került sor a Visegrádi Triász képviselőinek csúcsertekezletére. Krakóban a három állam külügyminiszterei közös nyilatkozatban jelentették ki: „Közös véleményünk, hogy a diplomáciai kapcsolatok (diplomatic liaison) eddigi rendszerét lényegesen ki kell szélesíteni, arra törekedve, hogy Magyar-

²⁵ MNL OL XIX-A-150-j 78. doboz. O'sváth György feljegyzése. Keltezése: 1990. szeptember 21. Vö. Kodolányi György: A mese igaz. http://www.antalljosef.hu/a_mese_igaz (Belépés: 2014. szeptember 19.).

²⁶ Magyar Köztársaság képviseletében Göncz Árpád államfő és Antall József miniszterelnök, Jeszenszky Géza külügyminiszter és Kádár Béla, a nemzetközi gazdasági kapcsolatok minisztere. A Cseh és Szlovák Köztársaság képviseletében Václav Havel államfő, Marián Čalfa miniszterelnök és Jiří Dienstbier miniszterelnök-helyettes, külügyminiszter. A Lengyel Köztársaság képviseletében Lech Wałęsa államfő, Krzysztof Bielecki miniszterelnök és Krzysztof Skubiszewski külügyminiszter.

²⁷ A Közép-európai Szabadkereskedelmi Megállapodás (Central European Free Trade Agreement, CEFTA). A CEFTA létrehozását a Visegrádi Triász államai írták alá 1992. december 21-én, Krakóban. A CEFTA célja, hogy a tagországok a nyugat-európai intézményekkel az integrációt felgyorsítsák és egyben elmélyítsék, amellyel megerősítik államaik demokratikus rendszerét és a szabadpiaci gazdaságát. Az Európai Unióhoz történő csatlakozással párhuzamosan megszűnik a CEFTA tagság.

országot, a Cseh és Szlovák Köztársaságot és Lengyelországot közvetlenül bekapcsolják a Szövetség tevékenységébe [...] A három ország miniszterei nagyra értékelnék, ha ezek a javaslatok tükröződnének majd, a NATO soron következő, római csúcstalálkozójának határozataiban, és kifejezik országaik készségét arra, hogy a lehető leghamarabb megkezdjék tárgyalásaikat e javaslatok gyakorlati megvalósításáról.”²⁸ A Hexagonálén belül a három ország a kétoldalú együttműködésekben saját, önálló érdekei alapján vett részt, és nem volt szükséges azok összehangolására. Nem volt célszerű a háromoldalú összefogás demonstrálására, annál inkább sem, mert ez felesleges gyanakvásra adhatott volna okok bármelyik tagállam részéről, mindez pedig jelentősen gyengítette volna a Hatos együttműködésének erejét.

A prágai csúcsot 1992. február 13-án és 14-én megelőzte a Visegrádi Triász külügyi vezetőinek találkozója Varsóban, ahol megállapodtak abban, hogy erősíteni kell a háromoldalú kooperáció nemzetközi jelentőségét, valamint tevékenységük koordinációs elemét az EBEÉ-nél és az Európa Tanácsnál egyaránt. A felek törekedtek a Nyugat-európai Unióval, az Európai Közösséggel és a NATO-val a kapcsolatok fejlesztésére is. A három állam képviselője elismerte, hogy szükség van az együttműködés szorosabbá tételére a nemzeti és az etnikai kisebbségek jogainak, mint a stabilitás és a biztonság elemének szabályozása érdekében. „E tekintetben érdemi konzultációt folytatnak az összeurópai szabályozás kidolgozásakor.” Emellett „A felek az együttműködés fontos területének, az európai integrálódás eszméjét szolgálónak tekintik, hogy saját jogrendszerüket azon követelményekhez igazítsák, melyek az Európa Tanács tagállamait kötelezik.”²⁹

1992 tavaszán a Visegrádi Triász és az Európai Közösségek kapcsolatait az erős egységesítő tendencia jellemezte, a törekvéseket a Közösségek egyértelműen pozitívan értékelte. A magyar diplomácia irányítói ezért úgy vélték, hogy tovább kell javítani a Triász tagországainak az egymás közötti egyeztetési gyakorlatát. Az együttműködésnek – akár csak a társulási szerződésnek – ki kell terjednie a gazdasági, a politikai és a társadalmi élet szinte valamennyi területére, mert az egymás közötti integráció elmélyítése az összeurópai integrációt is erősíti. A magyar kormány úgy vélte, hogy a fontosabb relációkban valamennyi szintet intézményesíteni kell. Így Brüsszelben és a soros elnökség országaiban, valamint a jelentősebb nemzetközi szervezetek székhelyein (New York, Genf, Bécs) is. Rendszeressé kell tenni az Európai Közösségek tagállamainak és a Visegrádi Hármaknak nagykövetei között az eszmecserét és az együttműködést.

²⁸ MNL OL XIX-A-150-j 91. doboz. A Külügyminisztérium aláírás nélküli dokumentuma a Visegrádi Hármak az Európa Tanácsban címmel, 1992. április 27.

²⁹ MNL OL XIX-A-150-j 91. doboz. Bába Iván feljegyzése Kodolányi Gyula részére, 1992. február 14.

Magasabb szintű kapcsolatot jelentett a külügyi vezetők találkozója, amelyre – mint említettük – 1992 februárjában került sor Varsóban, illetve a külügyminiszterek találkozója, amely első alkalommal 1992. május 5-én volt Prágában. Ez utóbbi a Visegrádi Hármak prágai csúcstalálkozóját előzte meg egy nappal. A magyar diplomácia vezetői úgy vélték, hogy a május 6-diki prágai csúcsértekezleten kezdeményezni kellene: a Triász állam és kormányfői levélben forduljanak az Európai Közösségekhez, hogy a lisszaboni csúcson (június 26–27) vitassák meg az EK bővítési stratégiáját, mert a V3-ak közös célja az EK tagság elérése. Mind a három országban elsőbbséget élvezett a társulási szerződés végrehajtása. A Triász államaiban folyamatos volt a társadalmi, a politikai, a jogi, az intézményrendszeri, a gazdasági és a pénzügyi adaptáció, amelyek elengedhetetlenek a teljes jogú tagság eléréshez. Ennek a folyamatnak a hatékonyságát és sikerét tovább növelte a hármak egymás közötti kooperációja.

1992-re az Európa Tanács politikájának hangsúlyos elemévé vált a közép- és kelet-európai térség demokratikus államainak a támogatása, amelynek során a Visegrádi Hármak kezdeményező szerepet játszottak. Emellett azonban a Triász tagállamainak egymáshoz fűződő viszonya az Európa Tanácsban nem volt felhőtlen. A Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaság 1991. február 21-én Madridban, Lengyelország 1991. november 26-án, Strasbourgban vált az Európa Tanács teljes jogú tagjává. A Strasbourgban akkreditált magyar misszióvezető jelentései szerint 1992 májusáig tartó időszak jellemzője az volt, hogy Csehszlovákia magatartása miatt a hármak között fontosabb kérdésekben sem érdemi konzultáció, sem egyeztetés nem folyt. Prága utasítására a csehszlovák fél rendszeresen és tudatosan kitért az egyeztetések elől. Strasbourgban a csehszlovák nagykövet a nem nyilvános rendezvényeken a Hármak nevében lépett fel, azonban kizárólag a csehszlovák érdekeket juttatta érvényre. Több esetben előfordult az is, hogy a csehszlovák delegáció a kifejezett magyar és lengyel egyeztetési kísérletek ellenére másként szavazott.³⁰

³⁰ MNL OL XIX-A-150-j 91. doboz. A Külügyminisztérium aláírás nélküli dokumentuma a Visegrádi Hármak az Európa Tanácsban címmel, 1992. április 27.

JÓSZOMSZÉDI VISZONY ÉS A HATÁRAINKON TÚLI MAGYARSÁG HELYZETE

1992-re az egykori Jugoszlávia felbomlott. Független állammá nyilvánította magát 1991-ben Horvátország és Szlovénia, 1992 januárjában Macedónia és áprilisban Bosznia-Hercegovina. Ekkora a fegyveres konfliktusok háromoldalú polgárháborúvá alakultak át. A délszláv válság súlyosan érintette Magyarország biztonságát. Nemcsak katonai téren, hiszen a Vajdaságban élő magyar kisebbségeket is nagymértékben sújtotta a háború, illetve jelentős számú menekült érkezett hazánkba. Az Észak-atlanti Együttműködési Tanács oslói, külügyminiszteri találkozásán 1992. június 5-én amerikai kezdeményezésre külön megbeszélésre került sor a magyar és az Amerikai Egyesült Államok küldöttségének vezetői között. Jeszenszky Géza és Lawrence Eagleburger külügyminiszter-helyettes háromnegyed órán keresztül tárgyalt, amelynek a középpontjában a délszláv válság, illetve a Szerbiával és Montenegróval szemben foganatosított szankciók várható hatásai álltak. Lawrence Eagleburger kijelentette, hogy elengedhetetlenné vált a politikai és a gazdasági büntető lépések alkalmazása. Emellett hangsúlyozta, hogy a nemzetközi embargó még elszántabb és agresszívabb szerb magatartást válthat ki, és fennáll a lehetősége annak, hogy a szerb vezetés koszovói kalandba is bocsátkozik. Az USA számára a határok erőszakos megváltoztatása nem elfogadható és a harcok kirobbanása Koszovóban súlyos problémák elé állítja Albániát.

Az amerikai külügyminiszter-helyettes bukaresti látogatásáról is tájékoztatta a magyar külügyminisztert, akinek megerősítette, hogy az amerikai diplomácia irányítói a román vezetők értésére adták, hogy az USA megkülönböztetett figyelemmel kíséri a romániai magyar kisebbség helyzetét. Jeszenszky Géza a délszláv válsággal kapcsolatban hangsúlyozta a békefenntartó erők fontos szerepét, illetve részvételük szükségességét a harcok megakadályozásában a Vajdaság területén. Emellett a magyar vezető tájékoztatást adott a szlovákiai magyar kisebbség helyzetéről is. A találkozó illeszkedett a magas szintű magyar–amerikai konzultációk rendszerébe, amely elősegítette a magyar álláspont ismertetését a délszláv válsággal kapcsolatban is.³¹

Antall József 1992. június közepén levélben hívta fel a nagyhatalmak vezetőinek figyelmét a Közép-Európában zajló eseményekre. A diplomáciai akcióban a magyar kormányfő első üzenetét – június 10-i keltezéssel – George Bushnak címezte. Ugyanolyan tartalmú levelet küldött Helmut Kohlnek, François Mitterrandnak, John Major-

³¹ MNL OL XIX-A-150-j 90. doboz. Jeszenszky Géza jelentése, 1992. június 5.

nek.³² Antall József levelének első felében megállapította, hogy az 1989/90-es esztendőben végbement változások Kelet-Közép-Európában tényleges történelmi fordulópontot jelentettek, de elsősorban egy lehetőséget adtak e térség népeinek. De ez csak lehetőség, ami nem jelent biztos sikert is. Súlyos veszélyforrás az egykori kommunista országokban a volt kommunista nómenklatúra, amelyik kihasználja a térség államaiban a problémákat, és vezető szerepre törekszik.

Antall József aggasztónak vélte a volt Szovjetunió utódállamaiban kialakult helyzetet, ahol a közjogilag és politikailag ellenőrizetlen fegyveres erők befolyása megnőtt. A gazdasági, szociális és nemzetiségi problémák fokozták a volt Szovjetunió és a térség destabilizálódását, amelynek a jelei a Balti-tengertől a Fekete-tengerig érezhetőek. „Úgy gondolom, hogy rendkívül fontos az amerikai és a nyugat-európai gazdasági jelenlét fokozása, a biztonsági rendszerek továbbfejlesztése és a NATO megszilárdítása. Nagyobb szükség van a NATO-ra és az Egyesült Államok jelenlétére Európában mint valaha. Legsúlyosabb a helyzet tőlünk Északra, Lengyelországban gazdasági és politikai értelemben, Cseh- és Szlovákiában az állam egészségét illetően vált kritikussá a helyzet, Románia belső problémáiról nem kívánok részletesen beszélni, de a volt szovjet Moldáviával együtt a »Nagy Románia-terv« élő valósággá válhat és fenyegető, destabilizáló tényező lehet egy katonai hatalomátvétellel együtt.”³³ A délszláv válsággal kapcsolatban Antall József hangsúlyozta a nagyhatalmak vezetőinek, hogy az egyre súlyosabbá válik, ezért mindent meg kell tenni annak érdekében, hogy a polgárháború véget érjen. Az egyik lehetőség az embargó, a másik pedig az, hogy a független köztársaságok biztonságát szankciókkal segítsék. A belgrádi vezetés irányítja a reguláris és irreguláris szerb csapatokat, amelyekért azonban nem vállalja a felelősséget. „Nélkülözhetetlen a békefenntartó erők jelenlétének biztosítása a még harctérré nem vált területeken, beleértve a Vajdaságot, ahol természetesen nekünk a magyar kisebbség sorsa különös felelősséget jelent.” Levelét azzal zárta, hogy ebben a forró térségben Magyarország még stabil szigetnek tűnik, de kormánya nem kerülheti el a fenyegetettség érzését és az átalakulással járó szociális feszültségek következményeit. „Ezeket az aggályokat és súlyos gondokat azonban el kívántam mondani és az Egyesült Államok, valamint Nyugat-Európa vezetőinek a figyelmét felhívni arra, hogy még nem fejeződött be, hanem csak elkezdődött egy többesélyes folyamat a térségünkben, amiben jól átgondolt politikai stratégia nélkül a bukás veszélyes is fennáll.”³⁴

³² MNL OL XIX-A-150-j 90. doboz. Antall József levele George Bushnak, 1992. június 10. Antall József levele Helmuth Kholtnak, Francois Mitterrandtnak és John Majornek, 1992. június 11.

³³ Uo.

³⁴ Uo.

A NATO-TAGSÁG

1993 őszén a magyar diplomácia további aktív lépéseket tett hazánk NATO tagsága érdekében, amelyben több tényező is közrejátszott: egyrészt az akuttá váló délszláv válság, másrészt Borisz Jelcin és a kommunista többségű Duma konfliktusa³⁵, harmadrészt az 1994 januárjában sorra kerülő NATO csúcsertekezlet. Antall József levelet írt az Amerikai Egyesült Államok elnökének, William J. Clintonnak, illetve a NATO főtitkárának, Manfred Wörnernek, amelyben ismertette a magyar kormány álláspontját.

A koncepció lényege az volt, hogy a visegrádi csoport NATO-hoz csatlakozásának előkészítése – meghatározott terv szerint – minél hamarabb megtörténjen. Ennek megfelelően szükséges a politikai, a biztonsági és a katonai jellegű fokozatokat meghatározni, mert a térség biztonságához megfelelő garancia szükséges. A megfelelő jogi forma – hasonlóan az Európai Közösségek esetéhez – a társulás lenne, amelyet követne a rendes tagság. Ezt a távlati, stratégiai célt a NATO januári csúcsertekezletén be lehetne vezetni és a meghatározott programot végrehajtani. Antall József levélben leszögezte, hogy „a hadsereg a Független Államok Közösségében ma „állam az államban”, amely most lojális volt egy súlyos helyzetben Borisz Jelcin elnökhöz. [...] Mégis fennáll annak a veszélye, hogy a jövőben a hadsereg vezetői nem mondanak le birodalmi elképzeléseikről, a korábbi Szovjetunió egészének vagy nagy részének helyreállításától.”³⁶ Ha a NATO és a Nyugat-európai Unió nem integrálja át gondoltan és tervszerűen a NATO és az Oroszország között elterülő térséget, hanem garancia nélküli biztonsági vákuum marad, akkor pesszimista forgatókönyv keletkezhet. Antall József felhívta Clinton elnök figyelmét arra is, hogy rendkívül veszélyes helyzet alakulna ki, ha az ENSZ egységeket kivonnák a Balkánról, sőt az lenne a célszerű, ha a békefenntartást a NATO csapatok vennék át.

A magyar kormányfő leveleivel párhuzamosan személyes diplomáciai akcióra került sor Washingtonban is, amelynek célja az volt, hogy a delegáció tagjai ismerjék a kormány álláspontját a januári NATO csúccsal kapcsolatban. A Tanácsadó Testület vezetője, Kodolányi Gyula, a magyar Külügyminisztérium főosztályveze-

³⁵ Mint ismeretes, Oroszország elnöke, Borisz Jelcin és a kommunista többségű Duma konfliktusának eredője Oroszország alkotmányjogi kérdése volt. Míg Jelcin a prezidenciális jellegű berendezkedés híve volt és a következő választásokig rendeleti úton akart kormányozni, addig a Duma korlátozott elnöki hatalmat és a reformok lassítását kívánták. 1993. szeptember 23-án a Duma megfosztotta Jelcint elnöki hatalmától, amelyre válaszul Jelcin szükségállapotot hirdetett és belügyi és katonai egységek ostromolták meg az orosz törvényhozás épületét, a Fehér Házat. Végül október elejére Jelcin győzelmet aratott.

³⁶ MNL OL XIX-A-150-j 90. doboz. Antall József levele William J. Clintonhoz, 1993. október 19.

tője, Bollobás Enikő, a washingtoni magyar nagykövet, Zwack Péter és Tar Pál munkalátogatást tett az Amerikai Egyesült Államok vezető személyiségeinél. Közel harminc megbeszélést folytattak többek között David Gergenttel, Clinton elnök általános főtanácsadójával, Jenonne Walkerrel, a Nemzetbiztonsági Tanács főigazgatójával, Frank Witznerrel a Pentagon politikai ügyekben illetékes államtitkárával vagy Claiborne Pellel, a Külügyi Bizottság elnökével és a State Departement több vezetőjével. A magyar téziseket az Antall József által megfogalmazottak alapján Martonnyi János, Bába Iván, Granasztói György, Kodolányi Gyula és Gyarmati István dolgozták ki.

A magyar érvrendszer kiindulópontja a NATO *Partnerség a békéért* kifejezése volt, amely a magyar koncepcióban három elkülöníthető kategóriát tartalmazott: egyrészt különleges kapcsolat a NATO és Moszkva között, de nem a NATO keretében. Másrészt gyors csatlakozási „vágány” kialakítása a visegrádi csoport tagjai számára, hogy minél hamarabb bekapcsolódhassanak a NATO fejlődésébe, demokráciájuk szilárdsága, katonai együttműködési készségük és geopolitikai helyzetük miatt is. Harmadrészt, egy lassúbb „vágány” a tagságra pályázó többi európai állam számára. A kormány tézisének második pontja, hogy az orosz és a közép-európai államok közeledése nem egymást kizáró, hanem párhuzamosan kezelendő politikai stratégia. Ezt azért is hangsúlyozta a magyar delegáció, mert az amerikai biztonságpolitikát formálók második szintjén téveszme alakult ki a közeledés miatt. A harmadik pont az volt, hogy Jelcin reálpolitikus, akinek a stratégiai prioritása a belpolitika, illetve a keleti és a déli irány. A negyedik tézis szerint, a helyzet esélyt ad az amerikai adminisztráció és Clinton elnök számára a történelmi kezdeményezésre, hogy a januári NATO csúcson látványos gesztust tegyen a visegrádi csoport tagállamai számára.

A hivatalos tárgyalások mellett a „kulisszák mögött” is további egyeztetések folytak. Mindezek során nyilvánvalóvá vált, hogy még nem dőlt el semmi Washingtonban. Az amerikai kormányzati köröknek és a Pentagon a döntéshozóinak „második szintje” ellenezte a közép-európai államok NATO-csatlakozásának differenciált kezelését. A NATO tagállamok között pedig Franciaország³⁷ és Görögország nem támogatta a visegrádi országok „gyors vágány” koncepcióját. A NATO a Partnerség a békéért deklarációját 1994. január 10-én írták alá a brüsszeli csúcstalálkozón, hogy szorosabb politikai és katonai együttműködést alakítson ki a volt szovjet blokk államaival.

³⁷ Franciaországgal kapcsolatban Szávai János nagykövet megkezdte az előkészítő munkát a Tar Pállal közös diplomáciai akciójukhoz.

A NATO az esetleges európai fegyveres konfliktusok megelőzését tekintette fő feladatának. Az okmány előírányozta az együttműködés megteremtését a NATO tagországok és más államok között. A partnerségi program nem tűzött ki határidőt a teljes jogú NATO-tagságra vonatkozóan, a NATO kibővítésének alternatívájaként szerepelt. Magyarország 1994 és 1999 között vett részt a békepartnerség programban.

Összegzőképpen megállapíthatjuk, hogy az Antall József vezette kormány célkitűzésének megfelelően új vágányokra állította át a magyar külpolitika irányait. 1990 őszén Magyarországot a közép-európai térségből elsőként vették fel az Európa Tanácsba. A magyar külpolitika fontos szerepet vállalt az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezletben. Az kollektív emberi jogok fogalma és ezzel szoros összefüggésben a kisebbségi problémakör a magyar diplomáciában hangsúlyos szerepet kapott. Budapest nemzetközi kapcsolatrendszere jelentős mértékben kitágult, amelyet a magyar külpolitika és diplomácia irányítói aktívan használtak ki. A megfogalmazott külpolitikai prioritás mentén haladva jelentős eredményeket ért el az Antall József vezette külügyi adminisztráció.

JÁNOS SÁRINGER

MOSAICS OF THE ANTALL ADMINISTRATION'S FOREIGN POLICY AND DIPLOMACY (1990–1993)

Upon reviewing the new directions taken by Hungarian foreign policy from 1990 to 1993, I would like to share mosaics of Hungarian diplomacy's specific intentions, its concrete steps taken, and in particular cases, some background information related to these. The given situation was strongly linked to the reestablishment of sovereignty. Hungarian foreign policy's priorities were Euro-Atlantic integration, European regional cooperation, an improvement of conditions for the Hungarians living in the bordering countries and its national political emphasis, good neighborly relations and the further strengthening of all of these relationships.

By 1990 the Warsaw Pact was at that stage where it could be said that Hungary no longer wished to be a member of the alliance; moreover, the intention to join NATO indicated the change in direction. The new heads of Hungarian diplomacy believed that the point of foreign policy was to sign bilateral treaties. Guaranteeing Hungary's long-term stability via multi-level "safety nets" was what they wished to accomplish by signing these. The "safety net" was an important element of the good neighbor policy that was based on these two-sided treaties.

József Antall's first official Western European trip was to the Federal Republic of Germany and to France; additionally, for Hungarian foreign policy, both Moscow's and Washington's points of view were especially important. November 21st, 1990, was an important date in Soviet-Hungarian relations, when József Antall and Mikhail Gorbachev met in Paris, which occurred five months after the previous meeting in Moscow. All these are indications of Hungarian diplomacy's activity and dynamism. For the shapers of Hungarian diplomacy, in addition to Moscow, Washington was also in the spot light. Therefore there was much rejoicing in Budapest upon József Antall's invitation to Washington in October 1990. This was the first visit by a Hungarian head of government since 1947 to the United States and to the White House.

President Bush declared a new era in American-Hungarian relations, one based on complete trust. Hungary discontinued visa obligations for Americans, and the United States, in turn, eased them on Hungarians. At Hungary's request, the United States

granted permission for a consulate to open in Los Angeles. József Antall, as the prime minister of 15 million Hungarians “in spirit”, declared himself to be “the representative and prime minister of all Hungarians” at a get-together at the Hungarian House in New York.

At the same time, association negotiations with the European Communities progressed at a fast pace, with Budapest taking an important step in the European integration process. The Hungarian government pivoted in the direction of NATO, the European Communities and the Western European Union. On October 17th, 1990, the Committee of Ministers of the Council of Europe invited the Republic of Hungary to be the twenty-fourth full-fledged member state of the organization. Hungarian foreign policy believed that the operation and development of various forms of regional, sub-regional and interstate cooperation were important. The Central European Initiative and Czech-Slovak-Polish-Hungarian cooperation, the Visegrád Three, later Four, served this end. In the fall of 1993, Hungarian diplomacy took additional pro-active steps in the interests of NATO membership, which included several factors. The József Antall-led government – in accordance with its goals – put Hungarian foreign policy on a new track. Therefore, a new role was accepted in the Organization for Security and Cooperation in Europe. The concepts of human rights and collective human rights, closely related to minority issues, took on an emphasized role within Hungarian diplomacy.

JÁNOS SÁRINGER

MOSAIKEN ZUR AUßENPOLITIK UND DIPLOMATIE DER ANTALL-REGIERUNG (1990–1993)

Es war erforderlich, einen Überblick über die gegebene Situation zu gewinnen, was eng mit der Wiederherstellung der Souveränität zusammenhängt. Die Priorität der ungarischen Außenpolitik bedeutet die euro-atlantische Integration, regionale Kooperationen in Europa, die Verbesserung der Lage der Ungarn außerhalb der Landesgrenzen und deren nationalpolitische Betonung, das gutnachbarliche Verhältnis sowie die weitere Festigung der bestehenden Beziehungen.

Der Warschauer Vertrag geriet 1990 bereits in ein Stadium, dass man sagen konnte: Ungarn will nicht mehr Mitglied des Bündnisses bleiben, wobei die Erwähnung der NATO-Mitgliedschaft den Kurswechsel bestimmte. Die neuen Führungskräfte der ungarischen Diplomatie sahen die Basis ihrer Außenpolitik im Abschluss bilateraler Grundlagenverträge neuen Typs. Damit bezweckten sie, die Sicherheit Ungarns auf längere Sicht durch die Herausbildung eines mehrschichtigen „Netzes“ zu garantieren. Ein wichtiges Element des „Netzes“ war das auf bilateralen Grundlagenverträgen basierende gutnachbarliche Verhältnis.

József Antalls erste offizielle Reise nach Westeuropa führte ihn in die Bundesrepublik Deutschland und nach Frankreich, daneben war für die ungarische Außenpolitik der Standpunkt Moskaus und Washingtons besonders wichtig. Eine wesentliche Station der Ost-Politik der ungarischen Regierung und der sowjetisch-ungarischen Beziehungen stellte ein weiteres Treffen József Antalls und Michail Gorbatschows am 21. November 1990 in Paris dar, das fünf Monate nach dem Moskauer Gespräch stattfand. All das signalisiert zugleich auch die Aktivität und Dynamik der ungarischen Diplomatie. Neben Moskau stand auch Washington im Vorfeld der führenden Akteure der ungarischen Diplomatie. So bereitete die Einladung József Antalls durch George Bush Budapest große Freude. Der geplante Zeitraum des offiziellen Besuchs lag zwischen dem 14. und 20. Oktober 1990. Nach 1947 war dies der erste Besuch eines ungarischen Regierungschefs in den Vereinigten Staaten von Amerika und im Weißen Haus. Präsident Bush verkündete eine neue Epoche in den amerikanisch-

ungarischen Beziehungen, die auf vollem Vertrauen basierte. Ungarn schaffte den Visumzwang ab, die USA wiederum erleichterten die Visumbedingungen. Auf Ungarns Wunsch wurde die Einrichtung eines Generalkonsulats in Los Angeles genehmigt. Als ungarischer Ministerpräsident „im Geiste“ von 15 Millionen Ungarn erklärte József Antall im Ungarn-Haus in New York, „*ich betrachte mich als Vertreter und Ministerpräsident des gesamten Ungartums*“. Es zeugte von der Dynamik der ungarischen Diplomatie, dass die Verhandlungen mit den Europäischen Gemeinschaften über den Beitrittsvertrag in hohem Tempo vorangingen, womit Budapest einen wichtigen Schritt im Prozess der europäischen Integration unternahm. Die ungarische Regierung orientierte sich auf die NATO, die Europäischen Gemeinschaften und die Westeuropäische Union. Am 17. Oktober 1990 lud der Ministerrat des Europarates die Republik Ungarn zum 24. vollberechtigten Mitgliedstaat der Organisation ein. Die ungarische Außenpolitik hielt die reibungslose Funktion und Entwicklung der verschiedenen Formen regionaler, subregionaler und grenzüberschreitender Zusammenarbeit für wichtig. Diesem Ziel dienten die Mitteleuropäische Initiative und die tschechoslowakisch-polnisch-ungarische multilaterale Kooperation, die Visegrader Drei. (Nach der Trennung der Tschechoslowakei: die Visegrader Vier). Im Herbst 1993 unternahm die ungarische Diplomatie weitere aktive Schritte im Interesse der NATO-Mitgliedschaft unseres Landes, wobei mehrere Faktoren eine Rolle spielten.

József Antall stellte entsprechend den Zielen der von ihm geführten Regierung die Weichen für die ungarische Außenpolitik. Diese übernahm eine neue Rolle bei der Konferenz für Sicherheit und Zusammenarbeit in Europa. Begriffen wie Menschenrechten und kollektiven Menschenrechten und – in engem Zusammenhang damit – dem Problemkreis der Minderheiten kam in der ungarischen Diplomatie eine besondere Rolle zu.